

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

درختکاری، ایجاد فضای سبز راهکاری جهت ارتقاء محیط زیست انسان از دیدگاه قرآن کریم

خلیل دلفان حسن زاده ۱، پریسا دری ۲

عضو هیئت علمی گروه باغبانی و مهندسی فضای سبز دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

کارشناسی ارشد باغبانی گرایش گیاهان دارویی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران

چکیده

بشر همواره از معنویت و فرهنگ دینی تأثیرپذیر بوده و زندگی خود را بر اساس آن استوار نموده و کوشش کرده است تا جایی که برای او امکان دارد اصول زندگی اش را بر اساس آن قرار داده و ملاک های خود را از این طریق به دست آورد. نگرش او به محیط زیست به عنوان یکی از مسائل حیاتی تا میزان زیادی نتیجه ی تأثیرپذیری انسان از فرهنگ های آسمانی است. از این رو آگاهی یافتن از دیدگاه قرآن به معنای ریشه یابی این اقدامات حمایتی است. ریشه ارتباط و علاقه انسان به گیاه از سال های بسیار دور و شاید از دوران انسان های اولیه نشات می گیرد. در طول تاریخ استفاده از گیاه مسیر تکاملی و اشتقاق علمی گسترده ای داشته است بدین جهت بالا بردن سطح آگاهی های مردم در مورد فضای سبز و آشنایی با خواص گیاهان ضرورتی است که مانع بروز فاجعه نابودی شهرها بر اثر آلودگی هوا و محیط زیست می گردد. اسلام به عنوان دینی که ورای زمان و مکان می تواند نیازهای بشر را در همه اعصار پاسخ دهد، حاوی مفاهیم، تعالیم و راهکارهای کاملی در خصوص چگونگی مواجهه و هماهنگی با پدیده های زیست محیطی می باشد. تحقیقات پژوهشگران علوم دینی در جهان نشان می دهد که تمامی ادیان الهی به حفاظت از محیط زیست توجه داشته اند، اما دین اسلام دستورات مشخص و مؤکدی که برگرفته از قرآن می باشد را در این راستا دارد. قرآن کریم به عنوان کتاب آسمانی دین مبین اسلام که ورای زمان و مکان می تواند نیازهای بشر را در همه اعصار پاسخ دهد، حاوی مفاهیم، تعالیم و راهکارهای کاملی در خصوص چگونگی مواجهه و هماهنگی با پدیده های زیست محیطی می باشد.

واژگان کلیدی ها: محیط زیست، فضای سبز و قرآن، انسان و گیاه، فضای سبز و درختکاری

مقدمه:

با نگاهی به آیات و روایات و سیره ی اهل بیت (ع) روشن می گردد که هیچ مکتبی مانند اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده است. (۸) از سوی دیگر، قرآن کریم در بسیاری از آیات، انسان ها را به مطالعه طبیعت و عناصر آن فراخوانده است. همچنین بسیاری از سوره های قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعت خوانده می شود، مانند سوره شریفه بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، نجم، فجر، شمس، حدید، لیل، قمر، تین، ناس و... . خداوند منان، سرنوشت بشر را به گونه ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد. با در نظر رفتن این نکته که به حکم قرآن کریم همه چیز در جهان آفرینش بر پایه ی نظم و عدالت استوار است و هر چیزی به اندازه لازم آفریده شده است. (۱) این نتیجه به دست می آید که نابسامانی های موجود در طبیعت و آلودگی های زیست محیطی ناشی از بهره وری نادرست از طبیعت و منابع آن است. (۱۱) فعالیت های انسان برای رسیدن به رفاه و

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

توسعه اقتصادی و اجتماعی، خود باعث تخریب فضای سبز و درختان شده است. (۵) این تخریب آنچنان در وضعیت آب و هوای کره زمین، دگرگونی ایجاد کرده که سلامتی و حیات او و سایر موجودات زنده را به خطر انداخته است. شرایط به وجود آمده به حدی وخیم است که امروزه از آن به عنوان «بحران محیط زیست» یاد می شود. (۱۱) برای رهایی از این بحرانهای زیست محیطی باید به اصول اخلاقی و متون دینی بویژه اسلام مراجعه کنیم، زیرا مبنای پیدایش بحران زیست محیطی کنونی، بحران اخلاق در میان انسان هاست فضای سبز و درختان در شریعت اسلام از جایگاهی ویژه برخوردارند و دردها آیه و روایت، مورد بحث قرار گرفته اند. (۹)

روش پژوهش:

شامل مطالعات کتابخانه‌ای و قرآن در زمینه اطلاعات موجود، جمع‌آوری اطلاعات و مدارک از مراکز تحقیقاتی و استفاده از اینترنت می باشد.

مبادی تصویری و تصدیقی:

فواید درختان و فضای سبز در زندگی انسان از دیدگاه قرآن کریم:

از آیات شریفه قرآن نکات فراوانی قابل استفاده است و ما تنها مطالبی را که بیانگر جایگاه ویژه درخت و فضای سبز در زندگی انسان است، ذکر می کنیم. (۱) از درختان و گیاهان زینتی و زیبا، گاهی به عنوان «متاع» زندگی انسان یاد می کند و گاهی نیز آن‌ها را «معیشت»، یعنی وسیله برآوردن نیازهای انسان می شمارد و برایشان کرامت و شأن ویژه‌ای قائل است. در سوره «عبس» می فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنعَامِكُمْ»؛ باری، آدمی باید به خوراک خویش بنگرد. ما آب را به فراوانی فرو ریخته‌ایم. سپس زمین را به درستی شکافته‌ایم و در آن دانه‌ای رویانده‌ایم و انگور و سبزی و زیتون و درخت خرمايي و باغ‌های پردرختی زیبا و میوه و علفی؛ برای بهره‌وری شما و ستوران شما.

امام صادق علیه السلام به مفضل می فرماید: «نگریستن به گل‌های رنگارنگ و درختان سرسبز و خرم، چنان لذتی به آدمی می بخشد که هیچ لذتی را با آن برابر نمی توان کرد.»

۱ - آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» به ضمیمه آیات بعد، دلالت بر این دارد که گیاهان، مراتع، درختان از مهم‌ترین منابع تأمین غذای انسان و از نعمت‌های بزرگ خدادادی است؛ بنابراین باید قدر آن‌ها را دانست و در حفظ، توسعه و بالندگی آن‌ها کوشید.

۲ - آیه «أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا...» بیانگر این است که بر اجزا و عناصر پیکره شکوهمند طبیعت، نظمی ویژه حاکم است؛ چنان که به هماهنگی و ارتباط منظم آب، زمین، گیاه... اشاره شده است. آیه شریفه می فرماید: بنگرید: «باید باران از آسمان فرو ریزد. بذرها زمین را بشکافند و از دل خاک بیرون آیند. گیاهان روییده شوند. درختان به ثمر بنشینند. درختان فراوان و مراتع پدید آیند تا حیوانات نیز از آن بخورند و در نتیجه، فعالیت‌های هماهنگ و شگفت آور این عناصر طبیعی، غذای بشر فراهم آید.»

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

۳- ثمره نخست آمیزش آب و خاک، رویش غلاتی همچون گندم و جو است که بخش اعظم تغذیه انسان و سایر جانداران را تأمین می‌کنند. در این آیات شریفه و دیگر آیات قرآن کریم نیز به این نوع از گیاهان، تصریح شده است.

۴- گرچه تمام گیاهان و میوه‌ها برای انسان سودمندند، ولی برخی از آن‌ها در زندگی وی نقش مهم‌تر و مستقیم‌تری دارند؛ چنان که در آیات مورد بحث آمده است: «عنباً و قصباً و زیتوناً و نخلاً»؛ انگور، انواع سبزی‌ها، زیتون و درخت خرما، در زمره این نوع از میوه‌ها قرار گرفته‌اند.

بنابراین، از دیدگاه قرآن کریم، درختان و گیاهان زینتی، نعمت الهی بوده و در زندگی انسان و سایر جانداران نقش ارزشمند و حیاتی دارند و در منابع روایی اسلام نیز روایات فراوانی از حضرات معصومین (علیهم‌السلام) در این باره وارد شده است.

۱- خداوند حکیم، عمل تنفس را در گیاهان و درختان به گونه‌ای تنظیم فرمود که دی اکسید کربن موجود در هوا را می‌گیرند و اکسیژن، حیاتی‌ترین نیاز زندگی بشر و سایر موجودات زنده است و بدون آن ادامه حیات برای موجودات زنده میسر نیست؛ بنابراین، هر مقدار بر گستره فضای سبز و درختان و فضای سبز افزوده شود، مبارزه با آلودگی هوا (گازهای سمی و کشنده) عینی‌تر خواهد شد.

۲- مکان‌های پوشیده از جنگل و درخت و فضای سبز، بهترین مکان برای تفریح و تفرج و گذراندن اوقات فراغت هستند. وجود فضای سبز و درختان و فضای سبز می‌تواند محیط زیست را در چشم اندازها، زیبا جلوه دهد و موجب افزایش عمر انسان شود؛ چنان که در روایتی از امام علی (علیه‌السلام) آمده است که فرمود: «مما یزید فی العمر، ترک الاذی... و ان یحترز عن قطع الاشجار الرطبة»؛ از جمله عوامل افزایش عمر (طول عمر)، عبارت است از: پرهیز از مردم آزاری و قطع نابود ساختن درختان سرسبز؛ (۱۱) و نیز در روایتی از امام کاظم (علیه‌السلام) آمده است که فرمود: «ثلاثة یجلون البصر: النظر الی الخضره و النظر الی الماء الجاری و النظر الی وجه الحسن» سه چیز، چشم آدمی را جلا می‌بخشد: نگاه کردن به سبزه و سبزه زار (مزارع، فضای سبز و درختان سرسبز)، نظر کردن به آب جاری و نظر کردن به چهره نیکو.

۳- از منافع ارزشمند پوشش گیاهی و فضای سبز و درختان، «حفظ خاک» است. جنگل‌ها و درختان از بروز سیلاب جلوگیری می‌کنند؛ زیرا با ریزش باران بر روی برگ‌ها و شاخه‌های درختان، از سرعت آن کاسته می‌شود و خاک جنگل هم پوشیده از شاخ و برگ گیاهان و درختان پوسیده است که آب را به خوبی جذب کرده و جویبارهایی با آب زلال به وجود می‌آورد و افزون بر این، ریشه گیاهان و درختان از فرسایش خاک در برابر باد و باران محافظت می‌کند. البته این امر در مناطق کویری، بسیار حائز اهمیت است؛ (۱۱) زیرا اگر پوشش گیاهی و درختان در این مناطق از بین برود و یا پراکنده و نابرابر باشد، بادهای تند، طوفان‌های عظیم، شن را در گستره صحراها ایجاد می‌کنند. رستنی‌های درختی و گیاهی، با ریش و شاخ و برگ‌های خود از فرسایش بادی خاک جلوگیری کرده و موجب تثبیت شن‌های روان می‌شوند.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

۴ - فضای سبز و درختان در صنایع بزرگ چوبی و ساختمان سازی و تهیه لوازم منزل و پوشاک و برخی از فراورده های جنگلی، مانند کائوچو، تأمین ماده خام کاغذ و جهت تهیه دارو و مصارف پزشکی، مورد استفاده قرار می گیرند که برای اشتغال زایی نیز بسیار سودمندند.

۵ - فضای سبز، میوه و ریشه درختان و قارچ ها، غذای عده زیادی انسان ها و برخی از موجودات زنده را تشکیل می دهند.

ناگفته نماند موارد یاد شده، نمونه هایی از آثار ارزشمند فضای سبز و درختان است که بررسی هر یک از این آثار حیاتی، پژوهشی در خور و مستقل می طلبد.

واژه درخت در قرآن کریم

در این کتاب آسمانی در اغلب موارد از درخت با واژه «شَجَر» یاد شده است. «شَجَر» را واژه شناسان این گونه تعریف نموده اند: «هر روئیدنی که تنه دارد» و آنچه تنه ندارد را «نجم، عشب و حشیش» می نامند. ناگفته نماند که در قرآن کریم این لفظ به معنای «مشاجر» و «تنازع» نیز به کار رفته است؛ چنان که در سوره مبارکه نساء آیه ۶۵ می فرماید: «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ...» که این معنا نیز به معنای درخت نزدیک است و با آن مناسبت دارد؛ زیرا «منازعه را از آن جهت تشاجر (مشاجر) گویند که سخن دو خصم یا خصوم مثل برگ و شاخه درخت به هم مختلط می شوند.» غیر از شجر که اشکال گوناگون آن - مفرد و جمع و... - مجموعاً ۲۷ مرتبه در آیات قرآن به کار رفته است، کلمات و عبارات دیگری نیز درباره «درخت» به کار رفته که هر یک بیان کننده یکی از صفات و ویژگی های آن می باشند. اصولاً درختان، هر یک به تنهایی آیتی هستند که قدرت و توانایی خداوند را در منظر چشم هر بیننده ای به نمایش می گذارند و هر بخش از این آفرینش عجیب و زیبای خداوند، دفتری عظیم از معرفت خداوند بزرگ می باشد. سعدی شیرین سخن می گوید:

برگِ درختانِ سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

آری، در امر رویش و رشد و نمو درختان، کار ما آدمیان «تنها بذرافشانی و آبیاری است؛ اما کسی که حیات را در دل این بذر آفریده و به نور آفتاب و قطرات حیات بخش باران و ذرات خاک فرمان می دهد که این دانه را برویاند، تنها خداست.» (۱۶) از همین روست که خداوند در سوره واقعه آیات ۶۳ و ۶۴ و ۷۲، بار دیگر این حقیقت را مورد تأکید قرار داده و پاسخ این پرسش که «آفریننده واقعی چه کسی است؟» را از وجدان های به خواب رفته منکران توحید طلب می کند:

«أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ؕ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ... ؕ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ»؛ آیا آنچه را می کارید، دیده اید؟ آیا شما آن را می رویانید یا رویاننده ما ایم؟... آیا درخت آن را شما آفریده اید یا آفریننده ما ایم؟

در دو آیه اول، سخن از زراعت و کشت و کار است، ولی از آن جا که درخت و کاشت و نگهداری آن نیز خود جزیی از زراعت به شمار می آید، می توان گفت «ایجاد فضای سبز و درختکاری» نیز مورد شمول این آیات و در واقع مصداق روشن آن هاست.

ارزش فضای سبز و دستور به آن در اسلام

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

حضرات معصومین (علیهم السلام) همواره مسلمانان را به باززنده سازی و احیاء منظر و محیط، از جمله مناظر کشاورزی و فضای سبز، تشویق می کردند؛ (۱۳) چنان که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرمود: «احی بلدک المیت»؛ زمین مرده و بایر شهر خود را آباد کن. پیشوایان معصوم (علیهم السلام) در پاره ای از روایات به صراحت به درختکاری و یا از فضیلت و ارزش آن سخن گفته اند. به جهت فراوانی احادیث وارد در این باره، به ذکر برخی از آن ها بسنده می کنیم: در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است که شخصی از حضرت (علیه السلام) پرسید: برخی می گویند که کشاورزی مکروه است. آن حضرت (علیه السلام) در پاسخ فرمود: «أزرعوا و اغرسوا، فلا والله ما عمل الناس عملاً أحل و لا أطیب منه و الله لیزرعن الزرع و لیغرسن الغرس النخل بعد خروج الدجال»؛ (۲۰) درخت بکارید و کشاورزی کنید که هیچ عملی از آن حلال تر و پاکیزه تر نیست. سوگند به خدا که هنگام ظهور حضرت ولی عصر (عج)، درختکاری و کشاورزی بسیار گسترده می شود. علامه مجلسی از والد گرانقدرش، در توضیح این روایت نقل می کند که: مقصود از زمان خروج دجال در این روایت، هنگام ظهور حضرت ولی عصر (عج) است. (۱۳) بدین سان طبق این روایت، آن گاه که حضرت امام زمان (عج) بر مسند رهبری بنشیند، کشاورزی و فضای سبز رونق خاصی پیدا می کند. در این باره روایات زیادی از حضرات معصومین (علیهم السلام) وارد شده است که بر اساس آن ها در زمان ظهور امام عصر (عج) درختکاری و توسعه فضای سبز در میان مردم رونق فراوانی می یابد و زمین در پرتو سربیزی، فراوانی محصولات کشاورزی و جاری شدن نهرها زنده می گردد. (۱۷) همچنین آن حضرت در حدیث دیگری فرمود: «سئل النبی (صلی الله علیه و آله): أی المال خیر؟ قال: الزرع زرعه صاحبه و أصلحه و أدی حقه یوم حصاده... قال: فأی المال بعد الزرع خیر؟ قال: الراسیات فی الوحل و المطعمات فی المحل، نعم الشیء النخل من باعه فانما ثمنه بمنزله رماد علی رأس شاهیق اشتدت به الريح فی یوم عاصف الا أن یخلف مکانها»؛ از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) سؤال شد: بهترین ثروت چیست؟ حضرت (صلی الله علیه و آله) فرمود: بهترین ثروت، کشاورزی است؛ (۹) اگر به طور صحیح و اصلاح شده انجام گیرد و زکات آن داده شود. در مرحله بعد، حضرت به دامداری اشاره فرمود و آن را پس از کشاورزی، بهترین کار دانست و در مرتبه سوم، فرمود: درختان استوار و بلند خرما که در گل می رویند و درختانی که در بیابان ها خشک و تفتیده میوه می دهند. در پایان، دوباره ضمن اشاره به درخت خرما، از فروختن آن به شدت نهی فرمود و نیز در روایتی از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) آمده است که فرمود: «خیر المال سکه مابوره و مهره مأموره»؛ (۹) بهترین مال دسته های طولانی، شکیل و منظم خرما و درختان میوه دار است. از این سخن پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله)، در می یابیم که درختکاری از شغل های بسیار ارزنده و سودمند برای انسان است و خرما به عنوان نمونه ای از درختان، در روایت مطرح شده است و درخت خرما در این جا خصوصیتی ندارد؛ چنان که تأمل در تعبیرهای به کار رفته در این حدیث شریف، گواه روشنی بر این مدعاست. در حدیث دیگری پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «ما من یغرس غرسا او یزرع زرعاً، فیأکل منه انسان، او طیر او بهیمه الا کانت له به صدقه»؛ هر مسلمانی که درختی بکارد، یا زراعتی کند که از آن پرندگان و انسان ها و یا حیوانی بخورند، چنین کاری برای او صدقه محسوب می شود. (۱۸) هر مسلمانی که درختی بکارد یا کشاورزی کند، در برابر هر مقدار از آن که انسان، پرنده و یا حیوانی بخورد، خداوند پاداش صدقه به وی خواهد داد. همچنین در «کنز العمال» از آن حضرت روایت شده است که فرمود: «من نصب شجره و صبر علی حفظها و القیام علیها حتی تثمر، کان له فی کل شیء یصاب من ثمره صدقه عندالله»؛ هر کس درختی بکارد و از آن حفاظت کند تا ثمر دهد، خداوند به اندازه ثمره آن، به وی پاداش خواهد داد. در آموزه های اسلامی به آبادانی و حفظ زمین بسیار توصیه شده است تا جایی که داشتن بهترین یادگار و صدقه جاریه در پرتو

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

پرداختن به آبادانی زمین است؛ (۱۴) چنان که پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: «رجل غرس نخلا او حفر بئر او اجرى نهرًا»؛ کسی که (درختی) را بکارد، چاهی حفر کند و آبی را جاری سازد دارای یادگار و صدقه جاریه است. (۱۲) بر اساس روایت دیگری از پیامبر (صلی الله علیه و آله) وارد شده است که فرمود: «... من بنى بنیانا بغير ظلم و لا اعتداء او غرس غرساً بغير ظلم و لا اعتداء کان له اجرا جاریا ما ینتفع به احد من خلق الرحمن»؛... کسی که درختی بکارد تا زمانی که یکی از مخلوقات خدا از آن بهره می برد، خداوند به او پاداش می دهد (صدقه جاریه). شایان توجه است که برخی از روایات یاد شده، درختان بی میوه و جنگلی را نیز شامل می شود، بلکه هر گونه بهره‌وری از درختان در این روایات می گنجد. چنان که پاداشی که خداوند بر اساس روایت اخیر به «درختکار» عطا می کند، در برابر هر گونه بهره‌ای است که مخلوق الهی از آن ببرد، چه از میوه‌اش باشد، چه از سایه دلپذیر آن و چه از منظره چشم نواز و یا از هوای لطیف و فرح بخشی که از آن به طبیعت ارزانی می شود و یا از شاخ و برگ و چوب آن. (۱۴)

مرحوم نوری در مستدرک الوسائل روایتی را از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نقل نموده است که تأکید بر «درختکاری» را شدت بخشیده و با لحنی خاص به آن اهتمام می ورزد: (۱۹) «ان قامت الساعة و فی ید احدکم فسیله، فإن استطاع ان لا یقوم الساعة، حتی یغرسها فلیغرسها»؛ اگر عمر جهان پایان یابد و قیامت فرا رسد و یکی از شما نهالی در دست داشته باشد، چنانچه به قدر کاشتن آن فرصت باشد، باید فرصت را از دست ندهد و آن را بکارد. در روایت دیگری از رئیس مذهب جعفری وارد شده است که فرمود: «و خلق له الشجر فکلف غرسها و سقیها و القیام علیها»؛ (۱۱) خداوند درخت را برای انسان آفرید، از این رو، او باید درخت بکارد، آن را آبیاری کند و در حفظ آن بکوشد. (۵)

فواید درختان و فضای سبز

درختان، از موهبت های پر سود الهی هستند که خداوند مهربان، در دسترس و اختیار انسان قرار داده است. (۹) از گیاهان فرآورده های دارویی، صنعتی، بهداشتی و آرایشی فراوانی به دست می آید. گیاهان، مهم ترین و مؤثرترین تولید کنندگان غذا در خشکی هستند و لوازم معاش و روزی انسان و دیگر موجودات را تأمین می کنند. (۱۴) در واقع، منابع حیوانی که ما از گوشت آن ها استفاده می کنیم نیز از همین گیاهان تغذیه می کنند. بقایای شاخ و برگ درختان، مواد ارزشمندی به خاک می دهد و خاک را غنی می سازد. از سوی دیگر، درختان مانع فرسایش خاک شده و از برخی بلاهای طبیعی جلوگیری می کنند و وجود درختان و پوشش های گیاهی در اطراف شهرها و مزارع، آنها را از هجوم سیل و توفان حفظ می کند. (۱۴)

فرآورده های دارویی درختان

گیاهان در زندگی ما نقش فراوانی بر عهده دارند. از دیرباز، آدمی از گیاهان برای درمان بیماری ها استفاده می کرده است. (۹) برای مثال، سال ها از پوست درخت بید که در فضای سبز مناطق سردسیر کشور به وفور دیده می شود برای کاهش تب بیماران استفاده می کرده اند. انسان پس از شناخت ماده تب بر بید (سالیسین)، توانست از روی آن، آسپرین را بسازد که دارویی مسکن و تب بر است. برای درمان بیماری مالاریا نیز، از پوست درختی به نام «سین کونا» استفاده شده است. پوست درخت این گیاه، ماده ای به نام «کینن» دارد که میکروب مالاریا را می کشد. البته، درختان و گیاهان فضای سبز که خاصیت دارویی دارند فراوان اند و

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

هر یک، در درمان بیماری معینی تأثیر دارد. از جمله اکالیپتوس، کنار، سپستان، ختمی چینی، لیموترش و انواع مرکبات، ژینکو (تنها درخت از خانواده سوزنی برگان می باشد که پهن برگ، باقیمانده از عصر یخبندان) می توان نام برد. (۵)

تأثیر درختان و فضای سبز در اثبات وجود خدا

خداوند سبحان در آیاتی از قرآن، درختان و گیاهان زیبا را یکی از نشانه های خود معرفی کردند. (۱) حضرت علی علیه السلام نیز در این باره چنین می فرماید: «خداوند، پدیده ها را از هیچ آفرید. نمونه ای در آفرینش نداشت تا از آن استفاده کند، یا نقشه ای از آفریننده ای پیش از خود که از آن در آفریدن موجودات بهره گیرد. (۲) نمونه های فراوان، از ملکوت قدرت خویش و شگفتی های آثار رحمت خود را به ما نشان داده که همه با زبان گویا به وجود پروردگار گواهی می دهند و بی اختیار، ما را به شناخت پروردگار می خوانند. در آنچه آفریده، آثار صنعت و نشانه های حکمت او پدیدار است که هر یک از پدیده ها، حجّت و برهانی بر وجود او به شمار می آید گرچه برخی مخلوقات به ظاهر ساکت اند، ولی بر تدبیر خداوندی گویا و نشانه های روشنی بر قدرت و حکمت او هستند». (۳)

درختان، نشانه قدرت الهی

درختان، نشانه هایی از قدرت پروردگارند. در خلقت درختان، مرگ و زندگی آنها و نیز هنگامی که از آنان میوه پدید می آید، آثار قدرت و حقانیت خداوند بلندمرتبه نمایان است. (۳) وقتی درختان پس از فصل خزان و مرگ، به نفس باد بهار زنده می گردند، در واقع بخشی از قدرت و حکمت پروردگار توانا را در پیش روی همگان به نمایش می گذارند. خداوند قادر، در آیه ۲۱ سوره زمر، ما را چنین مورد خطاب قرار می دهد (۱) «آیا نمی بینی که خدا از آسمان آب باران نازل گردانید و درون نهرا روان ساخت و نیز انواع گیاهان گوناگون بدان برویاند و باز (از سبزی و خرمنی) رو به خزان آورد و نخست بنگری که زرد شود. آن گاه خداوند آنها (چوب و علف) خشک گرداند و صاحبان عقل، در آن متذکر (قدرت الهی) می شوند».

درختان نشانه های معاد

خشکیده و سپس سبز و خرم شدن درختان، یا به عبارتی دیگر مرگ و حیات دوباره آن ها، خود نمودی از معاد و گواهی است بر اثبات فرموده خداوند که انسان را نیز همین گونه پس از مرگ، از خاک بیرون می آورد و بر این کار تواناست. (۸) خداوند متعال در بسیاری از آیات قرآن، آنان را که در وقوع قیامت و بر قدرت خدا بر برانگیختن مردگان شک دارند، به خلقت انسان و مرگ و زندگی درختان، به عنوان نمونه ای مسلم از معاد توجه داده است. در آیاتی چنین می خوانیم: «و زمین را (در فصل زمستان) خشک و مرده می بینی، اما هنگامی که آب باران فرو می فرستیم، به حرکت درمی آید و می روید و از هر نوع گیاهان زیبا می رویاند. این به دلیل آن است که (بدانید) خداوند حق است و اوست که مردگان را زنده می کند و بر هر چیزی تواناست و این که رستاخیز آمدنی است و شکی در آن نیست و خداوند تمام کسانی را که در قبرها هستند، زنده می کند». (۱)

ایجاد فضای سبز از دیدگاه اسلام و قرآن

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

تأثیر فضای سبز و درختکاری در بهداشت انسان و سلامت محیط زیست، مورد تأکید روایات است. (۷) ارزش فضای سبز و ایجاد آن، به بهره‌برداری شخصی اختصاصی ندارد، از این رو کاشتن برای بهره‌برداری حیوانات و پرندگان هم ارزش دارد، بلکه آنجا که کشاورز یا باغدار، امیدی به حیات و بقای خود ندارد و از بهره‌مندی شخصی ناامید است، به ایجاد فضای سبز ترغیب شده است. (۶) پیامبر بزرگ اسلام صلی الله علیه و اله و سلم فرمود: سه چیز مایه‌روشنی دیده‌اند: نگاه به سبزه و به آب روان و به روی نیکو. اگر جلوه و روشنایی چشم افراد در دیدن فضای سبز و آب روان است، معلوم می‌شود که ایجاد و حفظ پارک و بوستان و گلستان و فضای سبز و روان ساختن جوی صاف، مطلوب اسلام است؛ نه در ایجاد آن کوتاهی رواست و نه در حفاظت از آن قصور سزااست و نه در نگهداری منابع زیست‌محیطی و مراتع و مزارع گل و گیاه، سستی بجاست. اگر فضای سبز با زرع یا افشاندن دانه یا کاشتن شاخه ثمربخش همراه است، خیر مضاعف محسوب می‌شود. (۶) در ایجاد فضای سبز، گل و گیاه نمود ویژه دارند؛ (۲) امیر مؤمنان سلام الله علیه درباره‌ی اهتمام پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم به گل و گیاه فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم با دودستش گل محمدی به من هدیه کرد. چون آن را بویدم فرمود: این گل، پس از برگ و گل درخت مُورد، بهترین گل بهشتی است. پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم نسبت به بوی خوش گل اظهار علاقه می‌کرد و می‌فرمود: یکی از چیزهایی که از دنیای شما محبوب من است بوی خوش است. همچنین برای ترغیب به بوی خوش و تشویق به ایجاد فضای عطرآگین، فرمود: اگر خدا به بهشتیان اذن تجارت می‌داد، به تجارت پارچه و عطر می‌پرداختند. کنایه از اهتمام به محیط سالم و هوای پاک و معطر است که در سایه رعایت اصول زیست‌محیطی فراهم می‌شود. چون بوی خوش، محبوب خداست و حبیب خدا، دوستدار اوست، رسول اکرم صلی الله علیه و اله و سلم فرمود: محبوب من از دنیای شما، بوی خوش است. (۱۴)

بحث و نتیجه‌گیری:

فضای سبز و درختان در زندگی انسان و سایر موجودات زنده، نقش حیاتی دارند. در شریعت اسلام، به درخت و درختکاری و سبزه و سبز نگه‌داشتن محیط زیست بسیار تأکید شده است؛ (۱۲، ۱۰، ۹) در منابع روایی اسلام، به شدت از قطع درختان و تخریب جنگل و آلوده کردن محیط زیست منع شده است. (۱۳، ۱۲) بر این اساس، همواره به رزمندگان اسلام سفارش می‌شود تا در صورت پیروزی بر دشمن از قطع درختان بپرهیزند. به گونه‌ای که حتی در بحبوحه جنگ از تخریب جنگل‌ها و قطع درختان به شدت نهی شده است و حتی در جنگ با مشرکان نیز از ریختن مواد سمی در سرزمین آن‌ها نهی شده است چنان‌که امام صادق (علیه السلام) فرمود: هنگامی که رسول خدا (صلی الله علیه و اله) گروهی را به جهاد می‌فرستاد، به آنان چنین رهنمود می‌داد: «لا تغلوا و لا تمثلوا و لا تغدروا و لا تقتلوا شیخاً فانیاً و لا صبیاً و لا تقتلوا شجراً، الا ان تضطروا الیها»؛ (۱۵) مبادا به کشتن زنان، پیران و کودکان مبادرت نمایید و از قطع درختان بپرهیزید؛ مگر این که ضرورتی در میان باشد. اسلام بین انسان و محیط زیست، جدایی قائل نیست و آنها را مکمل یکدیگر می‌داند، از این رو دین اسلام کامل‌ترین سفارشات را برای حفاظت از محیط زیست دارد و تمامی جنبه‌های انسانی را در ارتباطی هماهنگ و موزون با مسیر الهی، در قرآن کریم به تصویر کشیده است. (۱۱) بحران‌های زیست‌محیطی که ما امروزه با آنها روبرو می‌شویم در زمان کوتاهی به جایی می‌رسد که انسان مجبور است سؤالات مهمی از خود پرسد. این سؤالات، دیگر تنها در زمینه‌ی میزان پیشرفت علم و در اختیار داشتن فناوری و اطلاعات نیست، بلکه در مورد سرشت انسانی، جوهره‌ی هستی، سرشت و سرنوشت نهایی عالم هستی است. سربرآوردن کارخانه‌های صنعتی در باغ‌ها و مزارع و

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

خلاصه تجاوز افسار گسیخته انسان عصر تکنولوژی و ارتباطات، بر حریم طبیعت و محیط زیست، پیامدهای وخیمی در پی خواهد داشت و آسیب های جدی فراوانی بر پیکره محیط زیست وارد خواهد نمود. (۵) هم اکنون آلودگی فزاینده هوا در جهان، به گونه ای است که بیماری هایی چون آسم، ضعف اعصاب و روان و مرگ و میرهای ناگهانی ناشی از آن و... بسیار شایع شده و آماری سرسام آور به دست می دهد. ایجاد پارک و فضای سبز، یعنی زندگی؛ درخت، یعنی اکسیژن؛ از این رو، توسعه فضای سبز، کاشتن درخت و ایجاد فضای سبز، از وظایف اسلامی و اجتماعی مسلمانان محسوب شده و باید بدانیم که تبیین مبانی اصیل اسلامی آن برای مردم و مسئولان مربوطه، نقش اساسی را در انجام این وظیفه، بر عهده خواهد داشت؛ (۱۷، ۱۸) بنابراین، لازم است که دلسوزان جامعه و دست اندرکاران مسائل فضای سبز و پارکها از تأثیر شگرفی که تلاش های فرهنگی و دینی در قلمرو سالم سازی محیط زیست و حفظ منابع طبیعی دارد، غفلت نکنند و سهم روشنگری دینی را در این باره دست کم نگیرند.

پیشنهادات:

با توجه به بررسی های انجام شده در این مقاله و بحث و نتیجه گیری که به عمل آمد، موارد زیر را به منظور توسعه فضای سبز جهت رسیدن به پایداری محیط زیست پیشنهاد می کنیم:

به شهادت تاریخ گذشته و معاصر، شگفت انگیزترین رفتارهای اجتماعی (چه در جهت رشد و چه در جهت ارتجاع) بستری اعتقادی داشته اند. بنابراین شایسته است تا جوامعی که عزم خود را به اعتلا و رشد و پایداری زیست محیطی خویش عزم کرده اند از این ویژگی به نحو شایسته استفاده کنند؛

باید بر آگاه سازی افراد بیشتر تأکید شود؛ چرا که افراد هستند که برای تحقق پایداری و توسعه فضای سبز تلاش می نمایند؛

در سیاست گذاری ها و تعیین برنامه های توسعه پایدار، تعادل مد نظر قرار گیرد که مهم ترین آن بها دادن به انسانهاست؛ هیچ قانون و نگهبانی نمی تواند افراد را به احترام گذاردن به محیط زیست مجبور نماید. احترام به محیط زیست، نتیجه آموزش تعالیم دینی در این باره است؛ از این رو، از این نوع آموزشها، باید بیشتر بهره گرفت؛

باید مروج کشاورزی با ملاحظات انسانی آن بود و نباید فراموش کرد تا ایجاد یک نظام کشاورزی پایدار، راهی بس طولانی در پیش است. امید آن که بتوان رسالت ترویجی خود را برای ایجاد نظام کشاورزی با ابعاد انسانی و اخلاقی نشان دهیم و موجبات ترقی و تعالی بشریت را فراهم آوریم؛ (۱۴)

برخی از مسئولان در عمل، این اهرم قدرتمند (تلاشهای دینی) در قلمرو حفاظت محیط زیست را مورد بی مهری قرار داده و بدان توجهی نکرده اند و تنها جسته و گریخته اقداماتی صورت داده اند که چندان مؤثر نیست؛ (۱۴) توصیه می شود که مسئولان از این اهرم قدرتمند کمال بهره را ببرند و راهکارهای محافظتی به کمک اعتقادات اسلامی و قران را از طریق تحقیق، تعیین کنند؛ (۱۱)

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

اجرای سیاست توسعه فضای سبز جهت نیل به توسعه پایدار و بی‌زیان نیازمند اعمال تغییرات اساسی در معیارها و ارزشهاست. (۱۱) امروزه، دلیل اصلی تخریب فضای سبز و محیط زیست، بی‌مسئولیتی و عدم توجه به ارزشهای والای انسانی است؛ به همین دلیل باید در ارزشها تحولی اساسی صورت گیرد؛

درک توسعه فضای سبز و ارتقا شرایط زیست محیطی برای اذهانی که امور را از دریچه تنگ منافع خصوصی یا سوداگری صرف می‌نگرند، آسان نیست. به همین دلیل آموزش عمومی مردم در زمینه درختکاری و توسعه فضای سبز، باید در دستور کار رسانه‌های گروهی و مراکز تبلیغی قرار گیرد تا از این طریق، نگرش آنها را نسبت به طبیعت اصلاح کرد و رفتار آنان را با طبیعت متعادل ساخت؛ (۵)

کشورهایی که خود را اسلامی می‌دانند باید طبق اصول و معیارهای ذکر شده در این مقاله عمل کنند؛ باید اندیشه افزون‌طلبی و سودجویی افراطی را که موجب نادیده انگاشتن تعادل محیط زیست است، کنار بگذارند؛ (۵)

شرایط کنونی ایجاب می‌نماید تا در تمامی بخشهای علمی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، اقدامات فوری صورت گیرد. این شرایط، توجه بیشتری از جانب تک‌تک افراد را می‌طلبد، همه ما در برابر یک دشمن مشترک (اقدامات برهم زننده و مخل تعادل محیط زیست و نابودی میراث متعلق به نسلهای آینده) مسئولیت مشترک داریم؛ (۱۴)

اگر بخواهیم از یک فاجعه بشری در آینده جلوگیری کنیم و زمین که تنها مأمن ماست از بین نرود، باید در تعهدات و مسئولیتهای خود نسبت به زمین و حیات موجود در آن، به طور عمیق تجدید نظر نماییم؛ (۱۴)

آلودگی و نابودی درختان و فضای سبز مثل آتش است که هیزم تر و خشک را می‌سوزاند. تمامی ساکنان کره زمین باید برای پایداری محیط زیست مشارکت کنند. کشورهای اسلامی باید سعی کنند به کشورهای غربی فشار آورند تا بیش از همه مسائل جهانی حفظ محیط زیست را رعایت کنند و به علاوه سهم مالی بیشتری را برای پاکسازی محیط زیست بپردازند؛ (۱۱)

منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه، (۱۳۷۸)، سید رضی، مترجم حسین انصاریان، تهران: پیام آزادی

نهج الفصاحه، (۱۳۵۴)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: سازمان چاپ و انتشارات جاویدان

ابن ابی جمهور، محمدبن زین الدین، (۱۴۰۵)، عوالی اللئالی، قم: سیدالشهدا، جلد ۱ و ۴

جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۶)، اسلام و محیط زیست، مرکز نشر اسراء

حر عاملی، محمدبن حسن، وسایل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع) لاحیاء التراث، جلد ۱۸، ۱۹ و ۲۵

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۷۶)، معجم مفردات الفاظ القرآن، انتشارات مرتضوی

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۹۳)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، جلد ۱ و ۱۶

طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۵)، مجمع البیان، لبنان: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، جلد ۱

عیاشی، عبدالله بن محمد، تفسیر عیاشی، تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه، جلد ۱

قاسمی، ناصر، (۱۳۸۰)، حقوق کیفری محیط زیست، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴)، تفسیر القمی، قم: دارالکتاب الطباعه و النشر، جلد ۱

مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، بحار الأنوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، جلد ۲، ۹، ۷۵

محقق داماد، مصطفی، (۱۳۷۱)، «طبیعت و محیط زیست انسان از دیدگاه اسلام». مجله رهنمون، شماره دوم و سوم پاییز

و زمستان

مطهری، مرتضی، (۱۳۵۳)، عدل الهی، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۲)، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ۲۱، جلد ۱۷

نجفی، محمد حسن، (۱۳۶۵)، جواهر الکلام، دارالکتب الاسلامیه، جلد ۲ و ۴۱

نصر، حسین، (۱۳۸۲)، نیاز به علم مقدس، ترجمه حسن میاننداری، تهران: مؤسسه فرهنگی طه

نوری، حسین، (۱۴۰۷)، مستدرک الوسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، جلد ۱۳ و ۱۷